

بررسی چالش‌ها و فرصت‌های ترویج دموکراسی در مدارس دوره ابتدایی استان فارس

نویسنده: سید رضا بلاغت^{۱*}، میرعبدالحسین نقیب‌زاده^۲، یحیی قائدی^۳ و
علیرضا محمودنیا^۴

۱. استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه سیستان و بلوچستان
۲. استاد گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی
۳. دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی
۴. استادیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی

balaghat@edpsy.usb.ac.ir

* نویسنده مسئول: سید رضا بلاغت

چکیده

هدف مطالعه حاضر با روش تحقیق زمینه‌ای (پیمایشی)، بررسی و تعیین چالش‌ها و فرصت‌های ترویج دموکراسی در مدارس دوره ابتدایی استان فارس بوده است. در این مقاله، دموکراسی، به مثابه سبک، یا روش زندگی است. جامعه آماری پژوهش، کلیه معلمان مدارس دوره ابتدایی استان فارس بود که به کمک روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای چند مرحله‌ای، ۳۷۲ نفر نمونه از بین آنان، انتخاب شد. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسش‌نامه محقق ساخته در مقیاس لیکرت بود. تجزیه و تحلیل داده‌ها، طی دو بخش؛ توصیفی و استنباطی انجام شد. یافته‌ها نشان داد؛ برخی از چالش‌های ترویج دموکراسی در مدارس دوره ابتدایی، شامل؛ کمبود تشکل‌های مدنی دانش‌آموزی، جو مستبدانه برخی خانواده‌ها، بوروکراسی شدید، تمرکز شدید نظام آموزش و پرورش، سنت غالب روش تدریس سخنرانی، استفاده محدود از روش‌های تدریس فعال و مشارکتی، فاصله طبقاتی بین دانش‌آموزان و نابرابری اقتصادی، اجتماعی و آموزشی در بین برخی از معلمان و مدیران بوده اند هم چنین، مشخص شد؛ برخی از فرصت‌های آتی ترویج دموکراسی در مدارس دوره ابتدایی می‌تواند، شامل؛ شورای معلمان، شوراهای دانش‌آموزی، مجلس دانش‌آموزی، طرح «مدرسه زندگی»، تشکیل یا توسعه اتاق‌های فکر، انجمن اولیا و مربیان، تشکیل گروه‌ها و انجمن‌های علمی دانش‌آموزی، یادگیری مشارکتی، روش‌های تدریس فعال و اکتشافی، طرح معلم پژوهنده، شبکه رشد و نیز مشورت و هدایت شغلی والدین دانش‌آموزان باشد.

کلیدواژه‌ها: دموکراسی، چالش‌ها، فرصت‌ها، معلمان مدارس ابتدایی و استان فارس.

پژوهش‌های آموزش و یادگیری

(دانشور رشتا)

• دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۴/۲۱

• پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۳/۸

*Scientific-Research
Journal of Shahed
University*

*Twentieth Year, No.2
Spring & Summer
2013*

Training & Learning
Researches

دوفصلنامه علمی پژوهشی

دانشگاه شاهد

سال بیستم - دوره جدید

شماره ۲

بهار و تابستان ۱۳۹۲

مقدمه

آنکه شکلی از حکومت باشد، شیوه‌ای^{۱۷} از زندگی است، تجربه مرتبط انتقال داده شده است» [۱۱].

به زعم دیویی، نکته بنیادین دموکراسی چون گونه‌ای از روش زندگی در آن است که هر انسان بالغ بتواند در ساختن ارزش‌هایی که به زندگی اجتماعی نظم می‌دهند، سهمی داشته باشد. بنیاد دموکراسی همانا ایمان به توانایی طبیعی آدمی، ایمان به هوش او و به نیروی است که از همگان و تجربه همگانی برمی‌خیزد [۱۷]: یاسپرس نیز با اینکه از خطرهای دموکراسی یعنی نابخردی و نادانی، آگاه بود باز اعتقاد داشت که آشکارشدن چنین خطرهایی از سوی افرادی مانند توکوویل و ماکس وبر به هیچ‌روی نشان از روی‌گرداندن آنان از دموکراسی نیست. دموکراسی ضرورتی ناگزیر و تنها راه نجات آزادی و برابری در روزگار فناوری است؛ این دموکراسی یعنی ایمان به انسان و ایمان به انسان، یعنی ایمان به خرد او [۱۷]: این برداشت از دموکراسی به تازگی، مورد توجه برخی دیگر از متفکران نیز بوده است. بیتهام و بویل در کتاب دموکراسی چیست؟ از سری انتشارات یونسکو می‌گویند: «... برخلاف تصور رایج، دموکراسی تنها به حکومت و دولت، مربوط نیست. اصول دموکراسی در همه انواع اجتماع‌ها در ارتباط نزدیک با تصمیم‌گیری جمعی هستند» [۱۴]: بویو [۱۳] نیز در کتاب خود با عنوان دموکراسی و دیکتاتوری^{۱۸}، یک تقسیم‌بندی مهم از دموکراسی ارائه می‌دهد: دموکراسی سیاسی و دموکراسی اجتماعی. او معتقد است که گسترش و افزایش پذیرش دموکراسی در جوامع کنونی، باعث شده است که این مفهوم از دایره سیاسی فراتر رود و دیگر مؤسسات و فرایندها را نیز شامل شود (همچنین در این زمینه مراجعه کنید به [۱۶ و ۱۵]).

این معنا و ادراک از دموکراسی، ارتباطی بسیار نزدیک با تعلیم و تربیت دارد. دیویی در کتاب دموکراسی و تعلیم و تربیت [۱۱]، پس از معرفی

مقدمان و پیشروانی مانند لاک^۱ [۱]، روسو^۲ [۲]، میل^۳ [۳] و توکوویل^۴ [۴] و متاخرانی نظیر هابرماس^۵ [۵] چامسکی^۶ [۶]، هلدن^۷ [۷ و ۸]، هلدن^۸ [۹]، هرست و تامپسون^۹ [۱۰] و قتی از دموکراسی و مدل‌های آن صحبت می‌کنند، بر معانی و مصداق‌های سیاسی آن متمرکز می‌شوند؛ بنابراین، واژه «دموکراسی»^{۱۰} برای بسیاری از نویسندگان این حوزه، معنایی سیاسی داشته که بر چگونگی حکومت، فرمانروایی و اداره جامعه متمرکز بوده است؛ اما جنبه سیاسی، یکی از جنبه‌ها و زمینه‌های دموکراسی است و بسیاری از اندیشمندان این حوزه مانند دیویی^{۱۱} [۱۱]، یاسپرس^{۱۲} [۱۲]، بویو^{۱۳} [۱۳]، بیتهام و بویل^{۱۴} [۱۴]، کلی^{۱۵} [۱۵] و السن^{۱۶} [۱۶] و حتی اندیشمندان سابق به‌طور مستقیم و غیرمستقیم، به جنبه‌های دیگر دموکراسی نظیر جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، تاریخی و ... اشاره دارند (در اینجا منظور، جنبه تأکیدی آنها بوده است به‌طوری‌که تألیف‌های یادشده آنها بر جنبه سیاسی و حکومت‌داری تأکید کرده‌اند اما ممکن است تفکر آنها در کل یا برخی دیگر از نوشته‌هایشان بر جنبه‌های دیگر دموکراسی نیز تأکید کند).

دیویی، دموکراسی سیاسی را رد نمی‌کند و حتی آن را بهترین وسیله‌ای می‌داند که تاکنون یافت شده [۱۷] اما معتقد است که دموکراسی، بیشتر شیوه‌ای از زندگی است تا روشی از حکومت‌داری: «دموکراسی بیش از

1. Locke
2. Rousseau
3. Mill
4. Tocqueville
5. Habermas
6. Chomsky
7. Held
8. Holden
9. Hirst and Thompson
10. Democracy
11. Dewey
12. Jaspers
13. Bobbio
14. Beetham and Boyle
15. Kelly
16. Olssen

17. Style

18. Democracy and Dictatorship

برنامه‌های اجرا شده است.

با توجه به نظریه سیستم‌ها، تعلیم و تربیت و نماینده بالفعل آن نظام آموزشی و به‌ویژه مدارس به تنهایی وجود ندارند بلکه با نظام‌های فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در ارتباط متقابل هستند. و از طرف دیگر، خود مدارس نیز دارای محیط‌های فرهنگی-اجتماعی، آموزشی، اقتصادی و سیاسی هستند که نظریه فرهنگ سازمانی، دلیلی بر این مدعاست [در این زمینه مراجعه کنید به ۴۳]: بر این اساس، اگر قرار است که چالش‌ها و فرصت‌های ترویج دموکراسی در مدارس بررسی شوند، باید به جنبه‌های یادشده نیز توجه شود؛ به همین دلیل و همچنین با توجه به اقتضا، چالش‌ها و فرصت‌های ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی در سه حیطه فرهنگی-اجتماعی، آموزشی-ساختاری و اقتصادی مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرند (شکل ۱).

در همین زمینه، پژوهش‌هایی نیز در داخل و خارج از کشور انجام شده‌اند که می‌توانند روشن‌گر مسئله پژوهش باشند؛ زارعیان [۴۴]، پژوهشی مرتبط با پژوهش حاضر انجام داده است که عنوان آن چنین است: «بررسی تأثیر شخصیت مستبدانه والدین بر نگرش دانشجویان به دموکراسی»؛ نتایج تحلیلی نیز نشان می‌دهند که شخصیت مستبدانه والدین، با مشارکت پایین سیاسی دانشجویان جمعیت نمونه، رابطه مستقیم معناداری دارد؛ همچنین شخصیت مستبدانه والدین با احساس مثبت نسبت به برابری و آزادی و باور مثبت نسبت به آزادی در دانشجویان دختر جمعیت نمونه رابطه مستقیم معنادار دارد؛ سلطانی [۴۵] در پژوهشی دیگر، به بررسی «تأثیر یادگیری مشارکتی بر رشد مهارت‌های اجتماعی دانش-آموزان اول راهنمایی در درس علوم تجربی شهر هشتگرد» در سال تحصیلی ۱۳۸۵-۱۳۸۴ پرداخته است؛ نتایج این تحقیق نشان می‌دهند که مهارت‌های اجتماعی گروه آزمایشی که با شیوه مشارکتی آموزش دیده بودند نسبت به گروه کنترل که با روش سنتی، مورد آموزش

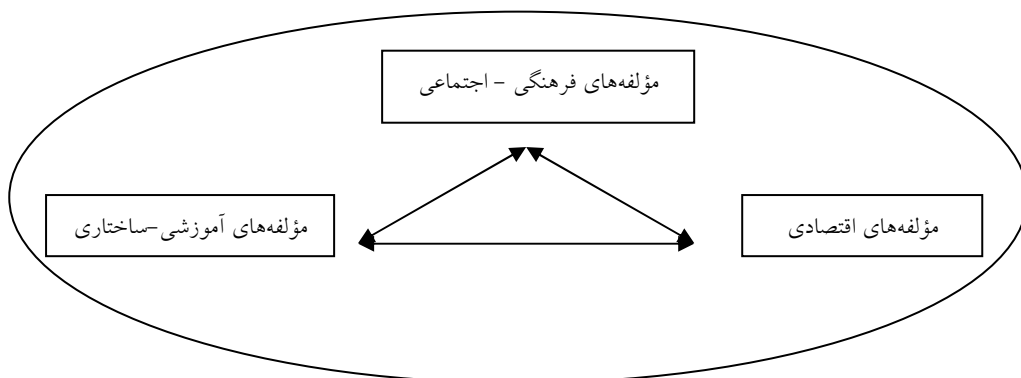
دموکراسی به‌مثابه روش و سبک زندگی، معتقد است که پیش از سرنگونی تسلط و استبداد قدرت بیرونی، باید نیروهای سلطه‌گر و مستبد درونی را رد کرد و از بین برد و این مهم، تنها وظیفه تعلیم و تربیت است.

دیویی [۱۱] دموکراسی را به‌مثابه روش یا سبک زندگی تعریف می‌کند. هرچند او به‌طور مستقیم نمی‌گوید که این دموکراسی دارای چه شاخص‌ها یا مؤلفه‌هایی است، این تصور او از دموکراسی مورد قبول و تأکید پژوهش حاضر است؛ زیرا زندگی انسان دارای جنبه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی و ... است [۱۸، ۱۹، ۲۰ و ۲۱]، اگر دموکراسی را سبک یا روش زندگی بدانیم، همه جنبه‌های یادشده را دربرخواهد گرفت و بر این اساس، معنا و مفهوم سیاسی دموکراسی، به‌مثابه یکی از آن جنبه‌ها به حساب خواهد آمد.

دموکراسی به‌مثابه سبک یا روش زندگی را می‌توان براساس شاخص‌ها یا مؤلفه‌های آن تبیین و تشریح کرد. با مراجعه به بنیادهای نظری و فلسفی در زمینه دموکراسی می‌توان این شاخص‌ها را مشاهده کرد: ۱- آزادی^۱ [۱، ۲، ۳، ۶، ۷، ۱۱، ۲۲، ۲۳ و ۲۴]؛ ۲- برابری^۲ [۲، ۷، ۱۱، ۲۱، ۲۵ و ۲۶]؛ ۳- مشارکت و همکاری^۳ [۱۱، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱ و ۳۲]؛ ۴- انتخاب و تصمیم-گیری^۴ [۱، ۲، ۵، ۷، ۱۱، ۲۷، ۳۳، ۳۴ و ۳۵]؛ ۵- خردورزی^۵ [۱۱، ۱۲، ۳۶ و ۳۷]؛ ۶- بردباری و مدارا^۶ [۳۳، ۳۸، ۳۹ و ۴۰] و ۷- قانون‌مندی^۷ [۲۱، ۴۱ و ۴۲].

بنابراین می‌توان مسئله پژوهش را بدین صورت مطرح کرد که ترویج دموکراسی به‌مثابه سبک یا روش زندگی در مدارس ابتدایی با چه چالش‌ها و فرصت‌هایی روبروست؟ منظور از چالش‌ها موانع و محدودیت‌ها و مقصود از فرصت‌ها زمینه‌ها، طرح‌ها و

1. Freedom
2. Equality
3. Cooperative and Participation
4. Election and Decision Making
5. Wisdom
6. Tolerance
7. Legality

شکل ۱. جنبه‌های بررسی چالش‌ها و فرصت‌های ترویج دموکراسی در مدارس

زنان در سطوح مدیریت، ناشی از عدم توجه به اصل شایسته‌گزینی است؛ این فرضیه نیز مورد تأیید قرار گرفته است.

«بررسی رابطه بروکراسی و دموکراسی»، عنوان پژوهش هاشمی فر است [۴۸]. در کل، نتایج حاصل از تحقیق به شرح زیرند: ۱- میان برداشت کارکنان از دموکراسی و بروکراسی رابطه معنی‌دار وجود دارد؛ ۲- به نظر ماکس وبر، بیشترین منبع تهدید دموکراسی در قوانین مبهم و پنهان‌کاری بروکراسی است که این نکته جزو یافته‌های تحقیق حاضر نیز هست؛ باین‌همه در این تحقیق، عوامل مهم دیگری نیز در بروکراسی وجود دارند که به‌عنوان متغیر مستقل بر دموکراسی تأثیر می‌گذارند که از جمله آنها شایسته‌سالاری را می‌توان برشمرد؛ ۳- وبر معتقد است که دموکراسی، توسعه بروکراسی را به دلیل مبارزه با قوانین سنتی، تسریع می‌کند. در تحقیق حاضر نیز تغییرهایی در بروکراسی آموزش و پرورش ناحیه دو ارومیه در این خصوص به چشم می‌خورد که از جمله آنها کاهش نقش مذهب و اخلاق در استخدام و اشتغال کارکنان است و ۴- به نظر وبر، یک دموکراسی مدرن بدون یک بروکراسی به-نسبت مستقل و قدرتمند نمی‌تواند وجود داشته باشد؛ از این‌رو، آموزش و پرورش ناحیه دو ارومیه به دلیل فقدان خودمختاری نسبی، عدم وجود شایسته‌سالاری و به دلیل حجم گسترده آن نمی‌تواند در مسیر دموکراسی گام بردارد. برخورداری در سال ۱۳۸۱، پژوهشی را با عنوان «تبیین و ارزیابی چالش‌های تربیت مدنی در نظام

قرار گرفته بودند بیشتر و تفاوت میان میانگین آنها معنادار بوده است؛ علاوه بر این، گروه پسران نسبت به گروه دختران در رویکرد مشارکتی، رشد مهارت‌های اجتماعی بالاتری داشته‌اند. «بررسی رابطه برخی از عوامل خانوادگی با پذیرش دموکراسی»، عنوان پژوهشی دیگر است که در این زمینه، سیداحمدی‌آذر در سال ۱۳۸۴ انجام داده است [۴۶]؛ نتایج این پژوهش نشان می‌دهند که میزان پذیرش دموکراسی شهروندان در سطحی بالا قرار داشته، عوامل خانوادگی نظیر مشارکت اعضای خانواده در امور منزل، منزلت اجتماعی - اقتصادی خانواده، خانواده پدرسالار، سیاسی‌بودن خانواده و عاطفی‌بودن آن با پذیرش دموکراسی همبستگی معنی‌داری دارد. پژوهشی در زمینه مشارکت زنان در آموزش و پرورش انجام شده است که عنوان آن بدین شرح است: «بررسی محدودیت‌ها و موانع مشارکت زنان در سطوح میانی و عالی مدیریت آموزش و پرورش از دیدگاه کارکنان ادارات آموزش و پرورش شهر تهران» [۴۷]؛ نتایج این پژوهش براساس فرضیه‌های آن بدین شرح است: ۱- «عدم مشارکت زنان در سطوح مدیریت، ناشی از نگرش منفی مردان و زنان نسبت به مدیریت زنان است»؛ ۲- «عدم مشارکت زنان در سطوح مدیریت، ناشی از حاکمیت فرهنگ مردسالاری است»؛ این فرضیه تأیید شده است؛ ۳- «عدم مشارکت زنان در سطوح مدیریت، ناشی از کمبود خودباوری در زنان برای مسئولیت‌پذیری است»؛ این فرضیه مورد تأیید قرار گرفته است؛ ۴- «عدم مشارکت

قوانین و اصول آموزش و پرورش را مورد بررسی قرار داده و با مشاهده مدارس مختلف کوشیده‌است کاربردهای عملی آموزش دموکراسی در مدارس را ثبت کند؛ این پژوهش نشان می‌دهد که با توجه به اظهار آموزش دموکراسی در قوانین نظام آموزشی، در عمل، این مهم برآورده نشده‌است. کاربرد رویکرد کلاسیک مدیریت کلاس توسط معلمان، می‌تواند ما را به این نکته رهنمون‌سازد که چرا هدف یادشده عملی نشده‌اند؛ اما موضوعی مهم‌تر نیز قابل نتیجه‌گیری و بیان است؛ در اهداف نظام آموزش و پرورش، به آموزش دموکراسی در مدارس اشاره شده و مهم دانسته شده‌است اما باید به این موضوع مهم اشاره شود که دموکراسی باید به‌مثابه سبک و روش زندگی معلمان و مدیران قرار گیرد. اگر فقط به آموزش آن، توجه شود، این آموزش نخواهد توانست به تمام اهداف و خواست‌های خود دست یابد. «دموکراسی از طریق آموزش و پرورش یادگیرنده محور: نگاهی به کشور ترکیه»، عنوان پژوهشی است که یلماز^۲ انجام داده‌است [۵۱]؛ براساس این پژوهش، اگر جامعه ترکیه به دنبال توسعه و ترویج ایده‌آل‌ها و ارزش‌های دموکراتیک است، باید دموکراسی را به‌مثابه روش مهم همزیستی هم در محیط مدرسه و هم در محیط خارج از مدرسه به‌کاربرد، به‌گونه‌ای که شکل‌دهنده تجارب آموزشی دانش‌آموزان، معلمان و مدیران باشد. یکی از دلایلی که اصول دموکراتیک تاکنون به اندازه کافی و مناسب فهمیده نشده و کاربرد نداشته، این بوده‌است که دانش‌آموزان در تجارب یادگیری، مشارکت چندانی نداشته‌اند. از آنجا که مدل آموزش و پرورش یادگیرنده محور، بهترین مدلی است که می‌تواند آموزش و پرورش دموکراتیک را عملی‌سازد، در ترکیه نیاز است که ساختار آموزش و پرورش از معلم‌محور به یادگیرنده‌محور تغییر کند؛ به‌منظور موفقیت در این فرایند، نیاز است که آموزش و پرورش یادگیرنده‌محور در تمام سطوح و توسط تمام کارکنان و همچنین محیط‌های پیرامون شناخته‌شود و از

آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران» انجام داده- است [۴۹]؛ در این پژوهش آمده‌است که نهادهای مختلف هر کشور در تأثیر، تأثر و تعامل با یکدیگرند؛ در این میان، دو نهاد آموزش و پرورش و سیاست نیز از این قاعده مستثنی نیستند. آنچه مشخص است اینکه مدرسه به‌عنوان اولین نهاد رسمی که کودک به آن وارد می‌شود، نقشی تعیین‌کننده در جامعه‌پذیری، فرهنگ‌پذیری و تربیت وی دارد؛ بنابراین اگر ما در جامعه‌ای به نهادهای مدنی و سازمان‌های دموکراتیک و به‌عبارتی جامعه مدنی قائل باشیم، نوع تربیت برای چنین جامعه‌ای ویژگی‌های خود را می‌طلبد که همان تربیت مدنی، تربیت شهروندی یا تربیت دموکراتیک است. منظور از جامعه مدنی، مجموعه تشکل‌های صنفی- اجتماعی و سیاسی قانون‌مند و مستقل گروه‌ها، اقشار و طبقه‌های اجتماعی است که از یک‌طرف، تنظیم‌کننده خواست‌ها و دیدگاه‌های اعضای خود و از طرف دیگر، منعکس‌کننده این خواست‌ها و دیدگاه‌ها به نظام سیاسی حاکم و جامعه برای مشارکت مؤثر در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و سیاسی هستند؛ نتیجه این تحقیق که با روش تحلیلی - توصیفی انجام شده‌است، نشان می‌دهد که تربیت مدنی در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران با چالش‌هایی نظیر «اعتقاد به زمینه لیبرالیستی پیدایش مفهوم جامعه مدنی، مدیریت برنامه‌ریزی آموزشی متمرکز، کمبود تشکل‌های مدنی دانش‌آموزی و عدم استفاده از روش‌های تدریس فعال و مشارکتی» روبروست؛ همچنین از نتایج این پژوهش است که می‌توان موضوع تربیت مدنی را متناسب با فرهنگ و ارزش‌های جامعه ایران به نظام آموزشی وارد کرد و برنامه درسی مدارس و به‌ویژه درس تعلیمات اجتماعی را در این زمینه مورد اصلاح و بازنگری قرار دادند. اوکتان^۱ در سال ۲۰۱۰ پژوهشی را با هدف «مطالعه نمونه‌های عملی و قانونی آموزش دموکراسی در آموزش مدارس ترکیه» انجام داده و روش مطالعه نیز میدانی بوده‌است [۵۰]؛ بدین منظور، محقق، اهداف،

قدرت و اختیار تقسیم‌شده و مسئولیت‌های متقابل و ۳- دموکراسی به‌مثابه دانشی که از اهداف و منابع متغیر تشکیل شده‌است. دموکراسی در تصمیم‌گیری گروه‌ها و ساختار فعالیت‌ها، ارزش‌ها و مسئولیت‌ها مصداق می‌یابد و باعث می‌شود که تصمیم‌گیری دموکراتیک باشد. تصمیم‌گیری دموکراتیک، مستلزم این است که اعضای گروه به‌طور مساوی و کامل در تصمیم‌گیری مشارکت داشته‌باشند و نظرهای یکدیگر را تحمل کنند؛ همچنین تصمیم‌ها، با توجه به تأثیر آنها بر زندگی آینده تمام افراد، اتخاذ می‌شوند. دموکراسی دربرگیرنده یک حکم اخلاقی بسیار مهم نیز هست که همه تعامل‌های اجتماعی ما را همانند زندگی در مدرسه (چنانکه دیویی آن را مطرح کرده‌است)، تحت پوشش قرار می‌دهد؛ این حکم در واقع، هدایت تجارب به سوی یک ارزش عالی است که «ما باید زندگی کنیم؛ بنابراین باید خود، در مقام انسان‌ها، زندگی را هدایت کنیم». ارزش‌های اصلی و اصول دموکراسی با یکدیگر آنچه را که از لحاظ اجتماعی، سیاسی و اخلاقی برای افراد و جامعه مناسب است (همانند آزادی، استقلال، پلورالیسم، برابری، دوست‌داشتن و عدالت) می‌سازند. یک اعتقاد غیرقابل تغییر درخصوص دموکراسی در مقام بهترین شیوه زندگی اجتماعی وجود دارد، اعتقادی که وفاداری و فداکاری همه تجربه‌کنندگان را دربرمی‌گیرد؛ براساس این اعتقاد، ما باید به توانایی درونی و رضایت افرادی که با فعالیت دموکراتیک و به بهترین شیوه انسانی ممکن به تجربه کردن می‌پردازند، احترام بگذاریم؛ همچنین براساس این اعتقاد باید به انتقاد از مسئولیت‌ها و قدرت و اختیار تقسیم‌شده توجه شود.

سوال‌های پژوهش

- ۱- چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟
- ۲- چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟
- ۳- چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس

آن حمایت‌های لازم به‌عمل‌آید؛ تحقیقی دیگر نیز در استانبول ترکیه با موضوع «کاربرد تصمیم‌گیری به‌منظور آموزش دموکراسی، نمونه‌ای از درس علوم اجتماعی کلاس سوم» توسط بایسال^۱ در سال ۲۰۰۹ انجام شده- است [۵۲]: براساس این پژوهش، به‌طور کلی می‌توان گفت که در جویی که طرح‌های مختلف و متفاوت ارائه می‌شوند و دانش‌آموزان براساس آنها تصمیم‌گیری می‌کنند، نه تنها خود به‌مثابه آموزش دموکراسی محسوب می‌شود، بلکه می‌تواند مروج دموکراسی نیز باشد و در نهایت، مایکل^۲ [۲۷] با روش مشاهده‌ای (مشاهده کلاس‌های درس) به بررسی و تعیین مفاهیم، مصادیق، چالش‌ها و موضوع‌های مرتبط با دموکراسی در آموزش و پرورش پرداخته و همه آنها را «فرهنگ دموکراسی مشورتی» نام‌نهاده‌است؛ در این پژوهش، دانش‌آموزان با روش دموکراتیک که مبتنی بر مشورت است به طراحی، اجرا و ارزشیابی برنامه درسی می‌پردازند؛ این فرهنگ برنامه درسی، عناصری مهم دارد که برخی از آنها عبارت‌اند از: توجه به علایق و تجارب یادگیری، مشورت در طراحی برنامه درسی و فرایند دموکراتیک فعالیت‌های یادگیری، که آن را برنامه درسی تلفیقی می‌نامند. هدف عمده این برنامه درسی، «طراحی هسته تعلیم و تربیت دموکراتیک»^۳ است؛ تعلیم و تربیتی که به دانش‌آموزان اجازه می‌دهد تا تصمیم‌گیری دموکراتیک را در مرکز (هسته) این فرهنگ برنامه درسی درک و تجربه کنند. فرهنگ دموکراسی مشورتی دارای سه دیدگاه عمده و اصلی است؛ دیدگاه‌های عمده این فرهنگ که همیشه با امور سنتی، محدودیت‌ها و انواع انتخاب‌های محدود (به‌ویژه در زمینه سیاسی) مبارزه کرده‌اند، عبارت‌اند از: ۱- دموکراسی به‌مثابه امری که با ارزش‌های آرمانی دارای حیات شده‌است و به دنبال یک زندگی خوب و مناسب برای تمام افراد در یک جامعه سالم و سرزنده است؛ ۲- دموکراسی به‌مثابه

1. Bayal
2. Mikel
3. Design the Core of Democratic Education

مشخص و سپس در دو یا چند مرحله به صورت تصادفی انتخاب می‌شوند [۵۳].

ابزار پژوهش

ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسش‌نامه محقق‌ساخته در مقیاس لیکرت بوده‌است که با اجرای آن میان افراد نمونه، داده‌ها جمع‌آوری و سپس تجزیه و تحلیل شده‌است. به منظور بررسی اعتبار پرسش‌نامه، ابتدا به طور آزمایشی در ۱۰ درصد نمونه اجرا و اعتبار آن از طریق آلفای کرونباخ محاسبه شده‌است. همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، پایایی پرسش‌نامه ۹۲ به دست آمده‌است که نشان از پایایی مناسب پرسش‌نامه دارد.

جدول ۱. پایایی پرسش‌نامه

پرسش‌های پرسش‌نامه	آلفای کرونباخ
۳۸	۹۱۷.

روایی آزمون نیز از طریق استادان و اهل فن ارزیابی شد که بعد از اعمال اصلاح‌های مورد نظر تأیید شد؛ مؤلفه‌های پرسش‌نامه پژوهش نیز در جدول ۲ آمده‌است.

یافته‌ها

تجزیه و تحلیل پرسش اول پژوهش: چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟ برای آزمون و تحلیل چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از آزمون t تک نمونه استفاده شده‌است. در آزمون تک‌نمونه‌ای t مقدار آزمون برابر ۳ (سطح متوسط پاسخ) در نظر گرفته شده‌است؛ به عبارتی دیگر اگر متوسط پاسخ‌های ارائه شده از طرف افراد نمونه به چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از حد تعریف شده (۳) بیشتر باشد، بیانگر این نکته است که به طور کلی پاسخگویان بر این باورند که چالش‌های فرهنگی - اجتماعی مورد نظر قابل قبول‌اند (جدول ۳).

همان‌گونه که از جدول ۳ نیز برمی‌آید، متوسط

ابتدایی کدام‌اند؟

۴- فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در

مدارس ابتدایی کدام‌اند؟

۵- فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی

در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟

۶- فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس

ابتدایی کدام‌اند؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع زمینه‌ای (پیمایشی) است. زمینه‌ای (پیمایشی) از آن جهت که در صدد بررسی دیدگاه‌های معلمان است [۵۳]؛ بر این اساس، دیدگاه‌های معلمان در زمینه فرصت‌ها و چالش‌های ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی بررسی شده‌اند.

جامعه آماری

جامعه آماری، شامل تمامی معلمان ابتدایی استان فارس است. «معلمان» از آن جهت مدنظر هستند که آنها اساسی‌ترین نقش را در انجام رسالت بزرگ نهاد آموزش و پرورش یعنی شکوفایی و بروز استعدادهای دانش‌آموزان، برعهده دارند و می‌توان ادعا کرد کلید اصلی آموزش و پرورش در دست معلمان است [۵۴]؛ «مقطع ابتدایی» نیز از آن جهت که اولین مقطع رسمی آموزشی کشور است و اگر مدعی اهمیت آزادی، برابری، خردورزی، قانون‌مداری، بردباری، مشارکت و انتخاب در جامعه هستیم، مقطع ابتدایی، اولین مرحله رسمی نهادینه کردن آنهاست. تعداد معلمان ابتدایی استان فارس ۱۱۹۰۵ نفر است.

برآورد نمونه و روش نمونه‌گیری

حجم نمونه از طریق فرمول ککران و جدول مورگان و کرجسی^۱ [۵۵] تعیین شده‌است که شامل ۳۷۲ نفر است؛ روش نمونه‌گیری نیز، تصادفی و خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. در این روش، ابتدا افراد یا گروه‌ها

1. Morgan and Krejcie

پاسخ‌های ارائه‌شده از طرف پاسخ‌دهندگان برابر ۴،۱۲ با
 انحراف معیار ۰،۸۷ است؛ درحقیقت، این مقدار میانگین،
 که چالش‌های فرهنگی - اجتماعی مورد نظر قابل -
 قبول‌اند، اما برای تأیید فرضیه، نتایج آزمون t نیز اعلام و
 تفسیر می‌شوند (جدول ۴).

جدول ۲. مؤلفه‌های فرصت‌ها و چالش‌های ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی با توجه به جنبه‌های فرهنگی - اجتماعی،
 آموزشی - ساختاری و اقتصادی

مؤلفه مربوطه	شماره پرسش‌های پرسش‌نامه	موضوع‌های مربوط به هر مؤلفه
فرهنگی - اجتماعی (چالش‌ها)	۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸ و ۲۹	کمبود تشکلهای مدنی دانش‌آموزی، استبداد و خودکامگی برخی از معلمان و مدیران، جو بسیار بسته برخی از مدارس، جو مستبدانه برخی از خانواده‌ها، نگاه نابرابرانه برخی از والدین و اولیای مدرسه (مدیران، معلمان و ...) نسبت به دانش‌آموزان دختر و پسر، عدم توجه به ویژگی‌های منطقه‌ای و تفاوت‌های فرهنگی در برنامه‌های درسی، عدم وجود برنامه مدون و منظم برای آشنا کردن دانش‌آموزان با قوانین جامعه و نهادینه کردن این قوانین و جو نامناسب برخی از مدارس که قوه استدلال و نقادی را رشد نمی‌دهند.
آموزشی - ساختاری (چالش‌ها)	۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴ و ۳۵	بروکراسی شدید، تمرکز شدید نظام آموزش و پرورش، سنت غالب روش تدریس سخنرانی، تحمیل انضباط از بیرون، عدم اجازه معلمان در انتخاب برنامه یا مطلبی درسی غیر از مطالب و موضوع‌های تدوین شده و استفاده محدود از روش‌های فعال و مشارکتی.
اقتصادی (چالش‌ها)	۳۶، ۳۷ و ۳۸	فاصله طبقاتی میان دانش‌آموزان، نابرابری اقتصادی، اجتماعی و آموزشی در میان برخی از معلمان و مدیران و بیکاری برخی از والدین.
فرهنگی - اجتماعی (فرصت‌ها)	۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹ و ۱۰	شورای معلمان، شوراهای دانش‌آموزی، مجلس دانش‌آموزی، طرح «مدرسه زندگی»، تشکیل یا توسعه اتاق‌های فکر، انجمن اولیا و مربیان، بحث گروهی و گفتگو در کلاس و مدرسه، جلسات پرسش و پاسخ در مدارس، استفاده از بازی در مدارس و تشکیل گروه‌ها و انجمن‌های علمی دانش‌آموزی.
آموزشی - ساختاری (فرصت‌ها)	۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۱۷	یادگیری مشارکتی، انتخاب مدیران مدارس توسط معلمان، روش‌های فعال و اکتشافی، تأکید بر فهم و درک مطالب درسی و نقد آنها در کلاس، طرح معلم‌پژوهنده، شبکه رشد و یادگیری مبتنی - بر همکاری.
اقتصادی (فرصت‌ها)	۱۸، ۱۹، ۲۰ و ۲۱	شناسایی دانش‌آموزان کم و بی‌بضاعت و هدایت آنها به مراکز و مؤسسات کمک‌دهنده، پیگیری کمک‌های مالی دولتی به دانش‌آموزان کم‌درآمد، مساعدت گرفتن از افراد و مؤسسات خیریه به منظور کمک به دانش‌آموزان خانواده‌های کم و بی‌درآمد و مشورت و هدایت شغلی والدین دانش‌آموزان.

جدول ۳. میانگین پاسخ‌ها به پرسش چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی

پرسش	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
چالش‌های فرهنگی - اجتماعی	۳۶۵	۴,۱۲	۰,۸۷۰۶۶

جدول ۴. آزمون T برای چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی؛ رابطه میان میانگین کل و میانگین

فرضی ۳

مقدار آزمون $t < 3$				چالش‌های فرهنگی - اجتماعی
t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاضل میانگین	
۲۴,۷۵	۳۶۴	۰,۰۰۰	۱,۱۲	

ابتدایی کدام‌اند؟ به‌منظور آزمون و تحلیل چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از آزمون t تک نمونه استفاده شده است. در آزمون تک نمونه‌ای t مقدار آزمون برابر ۳ (سطح متوسط پاسخ) در نظر گرفته شده است؛ به عبارتی دیگر اگر متوسط پاسخ‌های ارائه شده از طرف افراد نمونه به چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از حد تعریف شده (۳) بیشتر باشد، بیانگر این نکته است که به‌طور کلی پاسخگویان بر این باورند که چالش‌های آموزشی - ساختاری مورد نظر قابل قبول‌اند (جدول ۵).

همان‌گونه که از جدول ۵ نیز برمی‌آید، متوسط پاسخ‌های ارائه شده از طرف پاسخ‌دهندگان برابر ۳,۷۹ با انحراف معیار ۰,۷۵ است؛ درحقیقت، این مقدار میانگین، بیان‌کننده این نکته است که پاسخ‌دهندگان بر این باورند که چالش‌های آموزشی - ساختاری مورد نظر قابل قبول هستند. اما برای تأیید فرضیه، نتایج آزمون t نیز اعلام و تفسیر می‌شوند (جدول ۶).

درحقیقت با انجام آزمون t به دنبال تأیید یکی از فرضیات زیر هستیم.

H_0 : چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول نیستند: $(\bar{X} \leq 3)$

H_1 : چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول هستند: $(\bar{X} > 3)$

در این آزمون، میزان آماره t برابر ۲۴,۷۵ با درجه آزادی ۳۶۴ و سطح معناداری ۰,۰۰۰ است؛ چون میزان سطح معناداری از میزان خطای نوع اول α در سطح ۰,۰۵ کمتر است، فرض اول که بیان‌کننده مقبولیت چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی است با ۹۵ درصد اطمینان تأیید می‌شود؛ نتیجه اینکه می‌توان گفت، چالش‌های فرهنگی - اجتماعی مورد نظر قابل قبول هستند.

تجزیه و تحلیل پرسش دوم پژوهش: چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس

جدول ۵. میانگین پاسخ‌ها به پرسش چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی

پرسش	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
چالش‌های آموزشی - ساختاری	۳۶۵	۳,۷۹	۰,۷۵۷۲۵

جدول ۶. آزمون T برای چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی؛ رابطه میان میانگین کل و میانگین فرضی ۳

مقدار آزمون $t < 3$				
تفاضل میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	t	
۰,۷۹	۰,۰۰۰	۳۶۴	۱۹,۹۷	چالش‌های آموزشی - ساختاری

اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟ برای آزمون و تحلیل چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از آزمون t تک نمونه استفاده شده است. در آزمون تک نمونه‌ای t مقدار آزمون برابر ۳ (سطح متوسط پاسخ) در نظر گرفته شده است؛ به عبارتی دیگر اگر متوسط پاسخ‌های ارائه شده از طرف افراد نمونه به چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از حد تعریف شده (۳) بیشتر باشد بیانگر این نکته است که به‌طور کلی، پاسخگویان بر این باورند که چالش‌های اقتصادی مورد نظر قابل قبول‌اند (جدول ۷). همان‌گونه که از جدول ۷ نیز برمی‌آید، متوسط پاسخ‌های ارائه شده از طرف پاسخ‌دهندگان برابر ۴,۰۲ با انحراف معیار ۰,۷۳ است؛ درحقیقت این مقدار میانگین، بیان‌کننده این نکته است که پاسخ‌دهندگان بر این باورند که چالش‌های اقتصادی مورد نظر قابل قبول هستند. اما برای تأیید فرضیه، نتایج آزمون t نیز اعلام و تفسیر می‌شوند (جدول ۸).

درحقیقت با انجام آزمون t به دنبال تأیید یکی از فرضیات زیر هستیم.

H_0 : چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول نیستند: $(\bar{X} \leq 3)$.

H_1 : چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول هستند: $(\bar{X} > 3)$.

در این آزمون، میزان آماره t برابر ۱۹,۹۷ با درجه آزادی ۳۶۴ و سطح معناداری ۰,۰۰۰ است. به دلیل اینکه میزان سطح معناداری از میزان خطای نوع اول α در سطح ۰,۰۵ کمتر است، فرض اول که بیان‌کننده مقبولیت چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی است با ۹۵ درصد اطمینان تأیید می‌شود؛ نتیجه اینکه می‌توان گفت، چالش‌های آموزشی - ساختاری مورد نظر قابل قبول هستند.

تجزیه و تحلیل پرسش سوم پژوهش: چالش‌های

جدول ۷. میانگین پاسخ‌ها به پرسش چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی

پرسش	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
چالش‌های اقتصادی	۳۶۵	۴,۰۲	۰,۷۳۷۹۹

جدول ۸. آزمون T برای چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی؛ رابطه میان میانگین کل و میانگین فرضی ۳

مقدار آزمون $t < 3$				
تفاضل میانگین	سطح معناداری	درجه آزادی	t	
۱,۰۲	۰,۰۰۰	۳۶۴	۲۶,۰۵	چالش‌های اقتصادی

اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از آزمون t تک نمونه استفاده شده است. در آزمون تک نمونه‌ای t مقدار آزمون برابر ۳ (سطح متوسط پاسخ) در نظر گرفته شده است؛ به عبارتی دیگر اگر متوسط پاسخ‌های ارائه شده از طرف افراد نمونه به فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از حد تعریف شده (۳) بیشتر باشد، بیانگر این نکته است که به طور کلی، پاسخگویان بر این باورند که فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی مورد نظر قابل قبول هستند (جدول ۹).

همان گونه که از جدول ۹ نیز برمی آید، متوسط پاسخ‌های ارائه شده از طرف پاسخ‌دهندگان، برابر ۴,۳۷ با انحراف معیار ۰,۳۴ است؛ درحقیقت، این مقدار میانگین، بیان کننده این نکته است که پاسخ‌دهندگان بر این باورند که فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی مورد نظر قابل قبول اند. اما برای تأیید فرضیه، نتایج آزمون t نیز اعلام و تفسیر می‌شوند (جدول ۱۰).

جدول ۹. میانگین پاسخ‌ها به پرسش فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی

پرسش	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی	۳۷۲	۴,۳۷	۰,۳۴۸۸۳

جدول ۱۰. آزمون T برای فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی؛ رابطه میان میانگین کل و

میانگین فرضی ۳

مقدار آزمون < 3				فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی
t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاضل میانگین	
۷۵,۸۲	۳۷۱	۰,۰۰۰	۱,۳۷	

در این آزمون میزان آماره t برابر ۷۵,۸۲ با درجه آزادی ۳۷۱، و سطح معناداری ۰,۰۰۰ است. به دلیل اینکه میزان سطح معناداری از میزان خطای نوع اول α در سطح ۰,۰۵ کمتر است، فرض اول که بیان کننده مقبولیت فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی است با ۹۵ درصد اطمینان تأیید می‌شود؛ نتیجه اینکه می‌توان گفت، فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی مورد نظر قابل قبول اند.

درحقیقت با انجام آزمون t به دنبال تأیید یکی از فرضیات زیر هستیم:

H_0 : چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول نیستند: $(\bar{X} \leq 3)$.

H_1 : چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول هستند: $(\bar{X} > 3)$.

در این آزمون میزان آماره t برابر ۲۶,۵۵ با درجه آزادی ۳۶۴ و سطح معناداری ۰,۰۰۰ است. به دلیل اینکه میزان سطح معناداری از میزان خطای نوع اول α در سطح ۰,۰۵ کمتر است، فرض اول که بیان کننده مقبولیت چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی است با ۹۵ درصد اطمینان تأیید می‌شود؛ نتیجه اینکه می‌توان گفت، چالش‌های اقتصادی مورد نظر قابل قبول اند.

تجزیه و تحلیل پرسش چهارم پژوهش: فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟ برای آزمون و تحلیل فرصت‌های فرهنگی -

درحقیقت با انجام آزمون t به دنبال تأیید یکی از فرضیات زیر هستیم:

H_0 : فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول نیستند: $(\bar{X} \leq 3)$.

H_1 : فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول هستند: $(\bar{X} > 3)$.

نکته است که به‌طور کلی، پاسخگویان بر این باورند که فرصت‌های آموزشی - ساختاری مورد نظر قابل قبول هستند (جدول ۱۱).

همان‌گونه که از جدول ۱۱ نیز برمی‌آید، متوسط پاسخ‌های ارائه‌شده از طرف پاسخ‌دهندگان، برابر ۴٫۲۸ با انحراف معیار ۰٫۴۱ است؛ درحقیقت، این مقدار میانگین، بیان‌کننده این نکته است که پاسخ‌دهندگان بر این باورند که فرصت‌های آموزشی - ساختاری مورد نظر قابل قبول‌اند. اما برای تأیید فرضیه، نتایج آزمون t نیز اعلام و تفسیر می‌شوند (جدول ۱۲).

تجزیه و تحلیل پرسش پنجم پژوهش: فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟ برای آزمون و تحلیل فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از آزمون t تک نمونه استفاده شده است. در آزمون تک‌نمونه‌ای t مقدار آزمون برابر ۳ (سطح متوسط پاسخ) در نظر گرفته شده است؛ به عبارتی دیگر اگر متوسط پاسخ‌های ارائه‌شده از طرف افراد نمونه به فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از حد تعریف شده (۳) بیشتر باشد، بیانگر این

جدول ۱۱. میانگین پاسخ‌ها به پرسش فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی

پرسش	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
فرصت‌های آموزشی - ساختاری	۳۷۲	۴٫۲۸	۰٫۴۱۷۱۹

جدول ۱۲. آزمون T برای فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی؛ رابطه میان میانگین کل و میانگین فرضی ۳

مقدار آزمون < 3				فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج
t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاضل میانگین	
۵۹٫۵۵	۳۷۱	۰٫۰۰۰	۱٫۲۸	

می‌توان گفت، فرصت‌های آموزشی - ساختاری مورد نظر قابل قبول‌اند.

تجزیه و تحلیل پرسش ششم پژوهش: فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟ برای آزمون و تحلیل فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. در آزمون تک‌نمونه‌ای t مقدار آزمون برابر ۳ (سطح متوسط پاسخ) در نظر گرفته شده است؛ به عبارتی دیگر اگر متوسط پاسخ‌های ارائه‌شده از طرف افراد نمونه به فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی از حد تعریف شده (۳) بیشتر باشد، بیانگر این نکته است که به‌طور کلی، پاسخگویان بر این باورند که فرصت‌های اقتصادی مورد نظر قابل قبول هستند (جدول ۱۳).

درحقیقت با انجام آزمون t به دنبال تأیید یکی از فرضیات زیر هستیم:

H_0 : فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول نیستند: $(\bar{X} \leq 3)$.

H_1 : فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول هستند: $(\bar{X} > 3)$.

در این آزمون میزان آماره t برابر ۵۹٫۵۵ با درجه آزادی ۳۷۱ و سطح معناداری ۰٫۰۰۰ است. به دلیل اینکه میزان سطح معناداری از میزان خطای نوع اول α در سطح ۰٫۰۵ کمتر است، فرض اول که بیان‌کننده مقبولیت فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی است با ۹۵ درصد اطمینان تأیید می‌شود؛ نتیجه اینکه

که فرصت‌های اقتصادی مورد نظر قابل قبول‌اند. اما برای تأیید فرضیه، نتایج آزمون t نیز اعلام و تفسیر می‌شوند (جدول ۱۴).

همان‌گونه که از جدول ۱۳ نیز برمی‌آید، متوسط پاسخ‌های ارائه‌شده از طرف پاسخ‌دهندگان، برابر ۴,۳۳ با انحراف معیار ۰,۵۹ است؛ درحقیقت، این مقدار میانگین، بیان‌کننده این نکته است که پاسخ‌دهندگان بر این باورند

جدول ۱۳. میانگین پاسخ‌ها به پرسش فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی

پرسش	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
فرصت‌های اقتصادی	۳۶۴	۴,۳۳	۰,۵۹۵۴۲

جدول ۱۴. آزمون T برای فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی؛ رابطه میان میانگین کل و میانگین فرضی ۳

مقدار آزمون < 3				فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی
t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاضل میانگین	
۴۲,۷۱	۳۶۳	۰,۰۰۰	۱,۳۳	

نابرابرانه برخی از والدین و اولیای مدرسه (مدیران، معلمان و ...) نسبت به دانش‌آموزان دختر و پسر، عدم توجه به ویژگی‌های منطقه‌ای و تفاوت‌های فرهنگی در برنامه‌های درسی، عدم وجود برنامه مدون و منظم برای آشنا کردن دانش‌آموزان با قوانین جامعه و نهادینه کردن این قوانین و جو نامناسب برخی از مدارس که قوه استدلال و نقادی را رشد نمی‌دهند.

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل پرسش دوم پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی عبارت‌اند از: بروکراسی شدید، تمرکز شدید نظام آموزش و پرورش، سنت غالب روش تدریس سخنرانی، تحمیل انضباط از بیرون، عدم اجازه معلمان در انتخاب برنامه یا مطلبی درسی غیر از مطالب و موضوع‌های تدوین‌شده و استفاده محدود از روش‌های فعال و مشارکتی.

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل پرسش سوم پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی عبارت‌اند از: فاصله طبقاتی میان دانش‌آموزان، نابرابری اقتصادی، اجتماعی و آموزشی در میان برخی از معلمان و مدیران، و بیکاری برخی از والدین.

درحقیقت با انجام آزمون t به دنبال تأیید یکی از فرضیات زیر هستیم:

H_0 : فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول نیستند: $(\bar{X} \leq 3)$.
 H_1 : فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی مورد تأیید و قبول هستند: $(\bar{X} > 3)$.

در این آزمون میزان آماره t برابر ۴۲,۷۱ با درجه آزادی ۳۶۳ و سطح معناداری ۰,۰۰۰ است. به دلیل اینکه میزان سطح معناداری از میزان خطای نوع اول α در سطح ۰,۰۵ کمتر است، فرض اول که بیان‌کننده مقبولیت فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی است با ۹۵ درصد اطمینان تأیید می‌شود؛ نتیجه اینکه می‌توان گفت، فرصت‌های اقتصادی مورد نظر قابل قبول‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل پرسش اول پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی عبارت‌اند از: کمبود تشکلهای مدنی دانش‌آموزی، استبداد و خودکامگی برخی از معلمان و مدیران، جو بسیار بسته برخی از مدارس، جو مستبدانه برخی از خانواده‌ها، نگاه

در زمینه نتایج یاد شده باید گفت که این فرصت‌ها و چالش‌های دموکراسی از آنجا که به‌طور عمده برگرفته از مبانی نظری و پیشینه داخلی هستند یا دست‌کم پایایی و روایی آنها پیش از اجرای نهایی به‌دست آمده است می‌توان آنها را به جامعه پژوهش (معلمان ابتدایی استان فارس) تعمیم داد؛ اما برای تعمیم این چالش‌ها و فرصت‌های دموکراسی به تمامی معلمان و مدارس ابتدایی و شاید کل مدارس کشور باید احتیاط کرد و بی‌تردید به پژوهش بیشتر و در سطحی وسیع‌تر نیاز است.

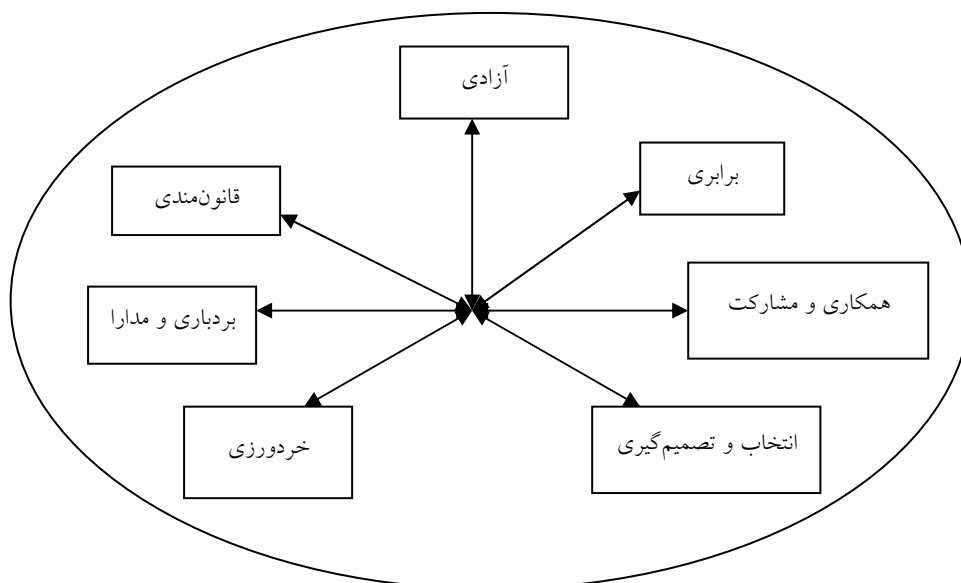
همچنین پژوهش حاضر با مطالعه و بررسی بنیادهای نظری و فلسفی، «شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی» را برای دموکراسی به‌مثابه روش یا سبک زندگانی به‌دست آورده است که عبارت‌اند از: آزادی، برابری، همکاری و مشارکت، انتخاب و تصمیم‌گیری، خردورزی، بردباری و مدارا و قانون‌مندی؛ دو نکته مهم در این زمینه قابل‌بحث و بررسی هستند؛ اول اینکه این شاخص‌ها و مؤلفه‌ها تمام و کمال نیستند بلکه تمام تلاش و وسع مطالعه حاضر است برای تبیین و تشریح دموکراسی به‌مثابه روش زندگانی؛ بنابراین این گامی مهم اما آغازین است. دموکراسی حکم می‌کند که این تحقیق پژوهشگران را برای نقد، تلطیف یا تشدید مؤلفه‌های به‌دست آمده تشویق کند و این حرکت را به ایشان پیشنهاد دهد؛ تا در نهایت از برخورد و تلاقی این اندیشه‌ها، «شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی» به‌دست آید، مقبول اکثریت؛ نکته دوم مرتبط است با ارتباط مؤلفه‌ها و شاخص‌های یاد شده. بررسی جداگانه آنها به‌منظور بررسی و مطالعه بهتر بوده است اما باید گفت که آنها با یکدیگر ارتباط متقابل دارند؛ به‌طور نمونه، تصمیم‌گیری و انتخاب و خردورزی بدون لحاظ آزادی ممکن نیست؛ البته باید به این موضوع مهم نیز اشاره کرد که تداخل شاخص‌های یاد شده، به معنی یکی بودن آنها نیست؛ اگر چنین بود، پس هریک به‌مثابه یک شاخص یا مؤلفه در مبانی نظری و فلسفی مطرح نمی‌شدند (شکل ۲).

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل پرسش چهارم پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که فرصت‌های فرهنگی-اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی عبارت‌اند از: شورای معلمان، شوراهای دانش‌آموزی، مجلس دانش‌آموزی، طرح «مدرسه زندگی»، تشکیل یا توسعه اتاق‌های فکر، انجمن اولیا و مربیان، بحث گروهی و گفتگو در کلاس و مدرسه، جلسات پرسش و پاسخ در مدارس، استفاده از بازی در مدارس و تشکیل گروه‌ها و انجمن‌های علمی دانش‌آموزی.

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل پرسش پنجم پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که فرصت‌های آموزشی-ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی عبارت‌اند از: یادگیری مشارکتی، انتخاب مدیران مدارس توسط معلمان، روش‌های فعال و اکتشافی، تأکید بر فهم و درک مطالب درسی و نقد آنها در کلاس، طرح معلم‌پژوهنده، شبکه رشد و یادگیری مبتنی بر همکاری.

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل پرسش ششم پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی عبارت‌اند از: شناسایی دانش‌آموزان کم و بی‌بضاعت و هدایت آنها به مراکز و مؤسسات کمک‌دهنده، پیگیری کمک‌های مالی دولتی به دانش‌آموزان کم‌درآمد، مساعدت گرفتن از افراد و مؤسسات خیریه برای کمک به دانش‌آموزان خانواده‌های کم و بی‌درآمد و مشورت و هدایت شغلی والدین دانش‌آموزان.

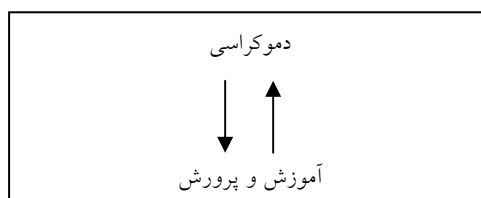
نتایج اولین پرسش پیمایشی پژوهش، یعنی «راه‌ها و زمینه‌های (فرصت‌های) ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟»، با پژوهش‌های سلطانی [۴۵]، سیداحمدی آذر [۴۶]، یلماز [۵۱] و مایکل [۲۷] مطابقت دارد؛ همچنین نتایج دوم پرسش پیمایشی پژوهش، «یعنی محدودیت‌ها و موانع (چالش‌های) ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی کدام‌اند؟»، با پژوهش‌های هاشمی فر [۴۸]، برخوردار [۴۹] و اوکتان [۵۰] مطابقت دارد.

شکل ۲. دموکراسی به‌مثابه روش و سبک زندگی و ارتباط متقابل مؤلفه‌های آن

دموکراتیک، باعث رشد و توسعه آموزش و پرورش می‌شود [۵۶]؛ این ارتباط متقابل، شکل ۳، می‌تواند به اشکال متعدد نمود یابد که برخی از آنها در پژوهش حاضر آمده‌اند؛ همانند مخالفت با تلقین، چگونگی بروکراسی، برابری جنسیتی، برنامه درسی چندفرهنگی، تمرکز یا عدم تمرکز، یادگیری مشارکتی، تفکر انتقادی، تصمیم‌گیری جمعی در مدارس، گروه‌های یادگیری فعال، مدرسه در مقام گوش شنوای دانش‌آموزان؛ به عبارت دیگر، همان‌گونه که این موارد می‌توانند در ترویج دموکراسی مؤثر باشند، دموکراسی نیز می‌تواند در اجرا، ترویج و درنهایت، توسعه و بهبود موارد یادشده، مؤثر باشد.

مبحث دوم، مرتبط است به ارتباط تعلیم و تربیت (به‌طور کلی و مدارس به‌طور جزئی) و دموکراسی. همان‌گونه که تعلیم و تربیت نقش مهم و بسیار زیادی در ترویج دموکراسی دارد، باید گفت که دموکراسی نیز در بهبود، ترویج و توسعه تربیت، نقش اساسی و بسیار زیادی دارد. همان‌گونه که مدارس و دانشگاه‌ها در مقام نمادهای اصلی آموزش و پرورش در اجرا و ترویج دموکراسی یا برعکس محدود و ممنوع کردن آن نقش دارند، دموکراسی نیز می‌تواند بر آموزش و پرورش و نهادهای اصلی آن، مؤثر واقع شود؛ به این موضوع دوم کمتر پرداخته شده است اما برخی اعتقاد دارند که محیط

شکل ۳. ارتباط متقابل میان دموکراسی و آموزش و پرورش

حاضر از آنها به‌عنوان فرصت‌ها نام برده است. فرصت، از آن جهت که آغازی بوده‌اند برای اجرا و ترویج دموکراسی و گاه مؤثر و مفید؛ چنانکه یکی از مدیران مدارس نیز بر آن تأکید می‌کند:

«دانش‌آموزان انتخاب‌شده در شوراهای

موضوع قابل‌بحث دیگر، مرتبط است با فرصت‌ها (طرح‌های) اجراشده در ایران و موانعی که این طرح‌ها با آن مواجه بوده‌اند یا هستند. در ایران، طرح‌هایی مهم در نظام آموزش و پرورش اجراشده‌اند که می‌توان آنها را در ترویج و توسعه دموکراسی، مهم دانست؛ مطالعه

احساس مسئولیت بسیار زیادی دارند؛ آنها در فعالیت‌های مدرسه بیش از پیش مشارکت می‌کنند. من به دلایل قانونی نمی‌توانم معاون داشته باشم، اما دغدغه‌ای هم ندارم. من ده‌ها معاون دارم که هر یک در بخشی از فعالیت‌هایم به من کمک می‌کنند؛ حتی برخی از وظایف مدیر را آنها خود انجام می‌دهند، همانند صف صبحگاهی و زنگ آغاز».

اما این طرح‌ها گاه با چالش‌هایی مواجه بوده‌اند و همچنان نیز هستند؛ از چالش‌های یادشده نیز نمی‌توان به آسانی گذشت؛ برای نمونه اگر چه شدت بروکراسی و تمرکز، مانع و محدودکننده تصمیم‌گیری و انتخاب آزادانه است [۵۷]، نمی‌توان عجلانه این نسخه را برای همه صادر کرد؛ این موضوع تا حدود زیادی مسئله‌ای سیاسی است. دولت‌ها بر اساس سیاست‌ها و منافع خود، میزان بروکراسی را در آموزش و پرورش و مدارسشان تعیین می‌کنند؛ همچنین ملیت‌گرایی^۱، چندفرهنگی‌گرایی^۲، جهانی‌شدن (کردن)^۳ و آموزش شهروندی نیز می‌توانند عواملی مؤثر بر تمرکز یا عدم تمرکز باشند [۵۸]؛ همه این‌ها به اضافه فقر نیروی متخصص و هزینه‌های اقتصادی مورد نیاز، باعث می‌شوند که ما با تأملی بیشتر به این موضوع نگاه کنیم. هنوز بیشتر مدارس ایران و در رتبه‌ای بالاتر، مدیریت‌های آموزش و پرورش دارای متخصصان آموزش و پرورش (برای نمونه برنامه‌ریزان آموزشی و درسی، مشاوران و مدیران آموزشی) نیستند (۵۹)؛ پس چگونه می‌توان از تمرکززدایی و کاهش بروکراسی سخن گفت؟

در همین زمینه می‌توان چالش آموزش مستقیم و سخنرانی را نیز مورد بحث و بررسی قرارداد. آموزش مستقیم و سخنرانی اگر چه تا حدودی به مسئله تمرکز، بروکراسی و در نتیجه، کاهش آزادی و انتخاب و

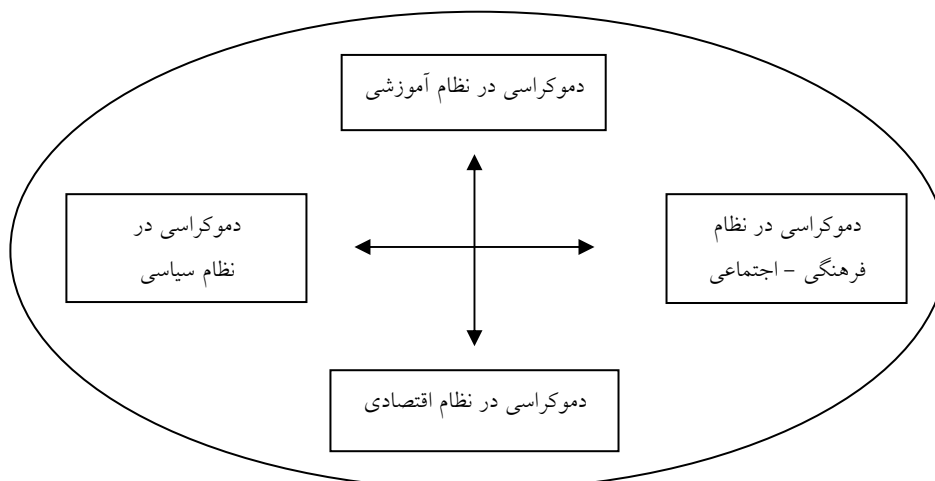
تصمیم‌گیری، مرتبط است، از جنبه‌های دیگر نیز می‌توان در خصوص علل رواج آن بحث کرد؛ در این زمینه می‌توان به موضوع پایین بودن حقوق معلمان و دوشغله بودن آنها، عدم آشنایی برخی از آنها با روش‌ها و فنون تدریس، رویه شدن آموزش سخنرانی و ... اشاره کرد؛ اموری که برخی از آن‌ها گاه به اعتراض‌های معلمان نیز منجر شده‌اند.

بر این اساس می‌توان از پیچیده‌بودن و درهم‌تنیده بودن ترویج و توسعه طرح‌های یادشده به‌طور جزئی و دموکراسی به‌طور کلی سخن گفت؛ بر این اساس، ترویج و گسترش دموکراسی در مدارس و نظام آموزشی به وضعیت دموکراسی در دیگر نظام‌ها نیز وابسته است. شکل ۴ نشان‌دهنده این موضوع است، هرچند که از پیچیدگی‌های عنوان و موضوع سیستم‌ها، زیرسیستم‌ها، و ارتباط آنها، نیز آگاه است.

بنابراین، اگر خواهان ترویج و گسترش دموکراسی و طرح‌های مرتبط آن در ایران هستیم باید به تقویت فرصت‌ها و کاهش چالش‌ها هم در مدارس و درون نظام آموزشی و هم در بیرون از نظام آموزشی بیندیشیم. در داخل نظام آموزشی می‌توان مواردی مانند «افزایش متخصصان آموزشی (به‌ویژه برنامه‌ریزان آموزشی و درسی و مدیران آموزشی)، افزایش سطح حقوق و رفاه معلمان، افزایش سطح حرفه‌ای آنها به‌ویژه روش‌ها و فنون تدریس»، تدوین برخی برنامه‌های درسی محلی و مشارکت معلمان در آنها، مشارکت بیشتر والدین در آموزش و پرورش، افزایش انتخاب و تصمیم‌گیری مدیران و معلمان در سلسله‌مراتب اداری و توجه بیشتر به روش‌های فعال تدریس را پیشنهاد داد؛ در خارج از نظام آموزشی نیز می‌توان این موارد را پیشنهاد داد: «آموزش دموکراسی و مؤلفه‌های آن برای خانواده‌ها و دیگر مؤسسات، کاهش فقر و بیکاری و افزایش سطح رفاه عمومی و ایجاد بیشتر این نگرش در مردم که در تعیین سرنوشت، به‌ویژه سرنوشت سیاسی سهم‌اند.

1. Nationalism
2. Multiculturalism
3. Globalization

شکل ۴. ارتباط ترویج و گسترش دموکراسی در نظام آموزشی با دیگر نظام‌ها

- بر اساس نتایج پژوهش، پیشنهاد می‌گردد:
- به منظور رفع و کاهش چالش‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی، مناسب است که به این موارد توجه و در حد امکان برای آنها چاره‌اندیشی شود: «کمبود تشکلهای مدنی دانش‌آموزی، استبداد و خودکامگی برخی از معلمان و مدیران، جو بسیار بسته برخی از مدارس، جو مستبدانه برخی از خانواده‌ها، نگاه نابرابرانه برخی از والدین و اولیای مدرسه (مدیران، معلمان و ...) نسبت به دانش‌آموزان دختر و پسر، عدم توجه به ویژگی‌های منطقه‌ای و تفاوت‌های فرهنگی در برنامه‌های درسی، عدم وجود برنامه مدون و منظم برای آشنا کردن دانش‌آموزان با قوانین جامعه و نهادینه کردن این قوانین و جو نامناسب برخی از مدارس که قوه استدلال و نقادی را رشد نمی‌دهد».
- به منظور رفع و کاهش چالش‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی، مناسب است که به این موارد توجه و در حد امکان برای آنها چاره‌اندیشی شود: «بروکراسی شدید، تمرکز شدید نظام آموزش و پرورش، سنت غالب روش تدریس سخنرانی، تحمیل انضباط از بیرون، عدم اجازه معلمان در انتخاب برنامه یا مطلبی درسی غیر از مطالب و موضوع‌های تدوین شده و استفاده محدود از روش‌های فعال و مشارکتی».
- به منظور رفع و کاهش چالش‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی، مناسب است که به این موارد توجه و در حد امکان چاره‌اندیشی شود: «فاصله طبقاتی میان دانش‌آموزان، نابرابری اقتصادی، اجتماعی و آموزشی در میان برخی از معلمان و مدیران و بیکاری برخی از والدین».
- به منظور بهبود و گسترش فرصت‌های فرهنگی - اجتماعی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی، مناسب است که به این موارد توجه و در جهت تقویت آنها چاره‌اندیشی شود: «شورای معلمان، شوراهای دانش‌آموزی، مجلس دانش‌آموزی، طرح «مدرسه زندگی»، تشکیل یا توسعه اتاق‌های فکر، انجمن اولیا و مربیان، بحث گروهی و گفتگو در کلاس و مدرسه، جلسات پرسش و پاسخ در مدارس، استفاده از بازی در مدارس و تشکیل گروه‌ها و انجمن‌های علمی دانش‌آموزی».
- به منظور بهبود و گسترش فرصت‌های آموزشی - ساختاری ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی، مناسب است که به این موارد توجه و در جهت تقویت آنها چاره‌اندیشی شود: «یادگیری مشارکتی، انتخاب مدیران مدارس توسط معلمان، روش‌های فعال و اکتشافی، تأکید بر فهم و درک مطالب درسی و نقد آنها در کلاس، طرح معلم پژوهنده، شبکه رشد

8. Held, David. (2000). *Changing Contours of Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization*. In Holden, Barry; (Ed). (2000). *Global Democracy: Key Debates*. London: Routledge.
9. Holden, Barry; (Ed). (2000). *Global Democracy: Key Debates*. London: Routledge.
10. Hirst, Raul; and Thompson, Grahame. (2000). *Global Myths and National Politics*. In Holden, Barry. (2000). *Global Democracy: Key Debates*. London: Routledge.
11. Dewey, John. (1997). *Democracy and Education: an Introduction to Philosophy of Education*. Bebook, in www.mybebook.com
12. Jaspers, Karl. (2003). *The Future of Mankind*. East Lansing: Textbook Publisher.
13. Bobbio, Norberto. (1997). *Democracy and Dictatorship, the Nature and Limits of State Power*. Cambridge: Blackwell Publishers.
۱۴. بیتنام، دیوید و کوین بویل (۱۹۹۵): *دموکراسی چیست؟*؛ ترجمه شهرام نقش تبریزی (۱۳۷۹)؛ چ ۲، تهران: ققنوس.
15. Kelly, V. Albert. (1995). *Education and Democracy: Principles and Practices*. London: Paul Chapman Publishing.
16. Olssen, Mark. (2010). *Liberalism, Neoliberalism, Social Democracy: Thin Communitarian Perspective on Political Philosophy and Education*; New York: Routledge.
۱۷. نقیب‌زاده، میرعبدالحسین (۱۳۷۷): *گفتارهایی در فلسفه و فلسفه تربیت*؛ چ ۱، تهران: طهوری.
18. Coles, Robert. (1986). *The Political Life of Children*. Washington: Atlantic Monthly.
19. Baumeister, F. Roy. (2005). *The Cultural Animal: Human Nature, Meaning and Social Life*. New York: Oxford University Press.
20. Granovetter, S. Mark; Swedberg, Richard. (2001). *The Sociology of Economic Life*. Boulder: Westview Press.
۲۱. شریعتمداری، علی (۱۳۸۴): *اصول و فلسفه تعلیم و تربیت*؛ چ ۲۷، تهران: امیرکبیر.

و یادگیری مبتنی بر همکاری».

- به‌منظور بهبود و گسترش فرصت‌های اقتصادی ترویج دموکراسی در مدارس ابتدایی، مناسب است که به این موارد توجه و در جهت تقویت آنها چاره‌اندیشی شود: «شناسایی دانش‌آموزان کم و بی‌بضاعت و هدایت آنها به مراکز و مؤسسات کمک‌دهنده، پیگیری کمک‌های مالی دولتی به دانش‌آموزان کم‌درآمد، مساعدت گرفتن از افراد مؤسسات خیریه برای کمک به دانش‌آموزان خانواده‌های کم و بی‌درآمد و مشورت و هدایت شغلی والدین دانش‌آموزان».

منابع

1. Locke, John. (1988). *Two Treatises of Government. A Critical Edition with an Introduction and Apparatus Criticus by Peter Laslett*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Rousseau, J. Jacques. (2003). *The Social Contract and Discourses*. Transl. and Introd. By G. D. H. Cole. New Ed. / Rev. and augmented by J. H. Brumfitt and John C. Hall. London: Dent.
3. Mill, S. John. (2005). *On Liberty*. Introduction and Study by Ten, L. C. Annotations by Cahn, M. Steven. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
4. Tocqueville, De. A. (2000). *Democracy in America*. Trans. with George Lawrence. Ed. with J. P. Mayer. New York: Perennial Classics.
5. Habermas, Jurgan. (1997). *Popular Sovereignty as Procedure*. In Bohman, James; and Rehg, William., (Ed). (1997). *Deliberative Democracy, Essays on Reason and Politics*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.
6. Chomsky, Noam. (1991). *Deterring Democracy*. London: Verso.
۷. هلد، دیوید (۱۹۸۷): *مدل‌های دموکراسی*؛ ترجمه عباس مخبر (۱۳۶۹)؛ چ ۱، تهران: روشنگران.

36. Milner, Henry. (1998). *Social Democracy and Rational Choice: The Scandinavian Experience and Beyond*. London: Routledge.
37. Bates, A. Clifford. (1995). *Popular Rule, Political Excellence, Wisdom, and the Rule of Law: Democracy as Aristotle's Best Regime in Politics 3*. Dekalb: Northern Illinois University.
38. Gallagher, Carmel. (1996). *History Teaching and the Promotion of Democratic Values and Tolerance, Handbook for Teachers*. Strasbourg: Council of Europe.
39. Potter, David. (2000). *Explaining Democracy*. In Potter, David (et al) (Ed). (2000). *Democratization*. Cambridge: Polity press.
40. Oral, Behcet. (2008). *The Evaluation of the Student Teachers' Attitudes Toward Internet and Democracy*. *Journal of Computers & Education*, 50 (2008), 437-445.
41. Kukathas, Chandran. (2001). *Education and Citizenship in Diverse Societies*. *International Journal of Educational Research*, 35 (2001), 319-330.
42. Law, Wing-Wah. (2007). *Globalisation, City Development and Citizenship Education in China's Shanghai*. *International Journal of Educational Development*, 27 (2007), 18-38.
۴۳. هرسی، پال و کنث بلانچارد (۱۳۷۸)؛ مدیریت رفتار سازمانی؛ ترجمه علی علاقه‌بند؛ تهران: امیرکبیر.
۴۴. زارعیان، مریم (۱۳۸۵)؛ بررسی تأثیر شخصیت مستبدانه والدین بر نگرش دانشجویان به دموکراسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ دانشگاه الزهراء، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی.
۴۵. سلطانی، اکبر (۱۳۸۵)؛ تأثیر یادگیری مشارکتی بر رشد مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان اول راهنمایی در درس علوم تجربی شهر هشتگرد، سال تحصیلی ۱۳۸۵-۱۳۸۴، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ دانشگاه تبریز، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۴۶. سیداحمدی‌آذر، محی‌الدین (۱۳۸۴)؛ بررسی رابطه برخی از عوامل خانوادگی با پذیرش دموکراسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ دانشگاه تبریز، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
22. Harrison, Ross. (1993). *Democracy*. London: Routledge.
23. Fromm, Erich. (1984). *The Fear of Freedom*. London: Routledge and Kegan Paul.
۲۴. ارمه، گی (۱۹۹۳)؛ فرهنگ و دموکراسی؛ ترجمه مرتضی ثاقب (۱۳۷۶)؛ تهران: ققنوس.
25. Dahl, A. Robert. (2000). *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
۲۶. نقیب‌زاده، میرعبدلحسین (۱۳۸۷)؛ درآمدی به فلسفه؛ ج ۱۰، تهران: طهوری.
27. Mikel, R. Edward. (2000). *Deliberating Democracy*. In Joseph, B. Pamela (et al); (Ed). (2000). *Cultures of Curriculum*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publisher.
28. Hansen, M. Kasper. (2004). *Deliberative Democracy and Opinion Formation*. Odense: University of Southern Denmark.
29. Yang, S. Ching; Liu, S. Fang. (2005). *The Study of Interactions and Attitudes of Third-Grade Students' learning Information Technology via a Cooperative Approach*. *Journal of Computers in Human Behavior*, 21 (2005), 45-72.
30. Harber, Clive. (2006). *Democracy, Development and Education: Working with the Gambian Inspectorate*. *International Journal of Educational Development*, 26 (2006), 618-630.
31. Sleeter, Christine. (2008). *Equity, Democracy and Neoliberal Assaults on Teacher Education*. *Journal of Teaching and Teacher Education*, 24 (2008), 1947-1957.
۳۲. شریعتمداری، علی (۱۳۸۱)؛ جامعه و تعلیم و تربیت؛ ج ۲۰، تهران: امیرکبیر.
33. Kolouh-Westin, Lidija. (2004). *Education and Democracy in Bosnia and Herzegovina*. *International Journal of Educational Development*, 24 (2004), 495-509.
34. Dull, J. Laura. (2004). *Democracy and Discipline in Ghanaian Education*. *International Journal of Educational Development*, 24 (2004), 303-314.
35. Myers, P. John. (2008). *Democratizing School Authority: Brazilian Teachers' Perceptions of the Election of Principals*. *Journal of Teaching and Teacher Education*, 24 (2008), 952-966.

- شناسی و علوم تربیتی؛ تهران: رشد.
۵۴. بازرگان، عباس (۱۳۷۲)؛ «اقدام پژوهی و کاربرد آن در تعلیم و تربیت»، فصلنامه تعلیم و تربیت؛ ش ۳۵ و ۳۶.
۵۵. خوبی‌نژاد، غلام‌رضا (۱۳۸۰)؛ روش‌های پژوهش در علوم تربیتی؛ تهران: سمت.
56. Gutmann, Amy. (2002). *Democratic Education*. New Jersey: Princeton University Press.
57. Marsh, A. Julie. (2007). *Democratic Dilemmas, Joint Work, Education Politics, and Community*. New York: State University of New York Press.
۵۸. وینچ، کریستوفر؛ و جان جینجل (۱۹۹۹)؛ مفاهیم اساسی در فلسفه تعلیم و تربیت؛ ترجمه سیدرضا بلاغت و جواد فرزانه؛ تهران: خسرو شیرین.
۵۹. موسی پور، نعمت‌الله (۱۳۸۴)؛ «پیشگفتار»، در موسی پور، نعمت‌الله (۱۳۸۴)، مجموعه مقالات همایش تمرکز و عدم تمرکز در فرایند برنامه درسی. پنجمین همایش سالانه انجمن مطالعات برنامه درسی ایران؛ تهران: انجمن مطالعات برنامه درسی ایران.
۴۷. غلام‌زاده بافقی، طیبه (۱۳۸۳)؛ بررسی محدودیت‌ها و موانع مشارکت زنان در سطوح میانی و عالی مدیریت آموزش و پرورش از دیدگاه کارکنان ادارات آموزش و پرورش شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۴۸. هاشمی‌فر، حسین (۱۳۸۱)؛ بررسی رابطه بروکراسی و دموکراسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ دانشگاه تبریز، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
۴۹. برخورداری، مهین (۱۳۸۱)؛ تبیین و ارزیابی چالش‌های تربیت مدنی در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
50. Okutan, Mehmet. (2010). *Democracy Education in Turkish Educational System*. *International Journal of Human Sciences*. 7 (1), 2010, 938-946.
51. Yilmaz, Kaya. (2009). *Democracy through Learner-Centered Education: A Turkish Perspective*. *International Review of Education*, 55 (2009), 21-37.
52. Baysal, N. Z. (2009). *An Application of the Decision-making Model for Democracy Education: A Sample of a Third Grade Social Sciences Lesson*. *Educational Science: Theory and Practice*, 9 (1), (2009), 75-84.
۵۳. دلاور، علی (۱۳۸۰)؛ روش‌های تحقیق در روان-